

УДК 657:63

С. В. Бардаш,

д. е. н., доцент, кафедри фінансового аналізу та контролю,

Київський національний торговельно-економічний університет

Т. С. Осадча,

к. е. н., доцент кафедри обліку і аудиту, Херсонський економічно-правовий інститут

КЛАСИФІКАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СИСТЕМ ЯК ІНТЕГРОВАНОГО ОБ'ЄКТА ДЕРЖАВНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Досліджено підходи науковців щодо класифікації об'єктів державного контролю, види об'єктів державного контролю органів державного контролю окремих країн світу. Запропонована нова класифікація господарських систем як інтегрованого об'єкта державного господарського контролю.

Explored approaches to scientific classifications of state control, types of objects of state control individual countries. A new classification of economic systems as an integrated object state economic control.

Ключові слова: господарські системи, об'єкт контролю, господарський контроль.

Перманентність процесу становлення контролю як галузі наукових знань, так і практичної діяльності пояснюється перманентною зміною окремих аспектів системи господарювання відповідно до трансформації ринкових відносин, а також суттєвим розширенням господарських зв'язків. На даний час залишаються дискусійними сутність та зміст терміна "об'єкт контролю", а формування науково обгрунтованої класифікації об'єктів контролю знаходяться на початковій стадії.

Зміст останніх комплексних досліджень, проведених Виговською Н.Г. [1], Дрозд І.К. [4], Калюгою Є.В. [5], Нападовською Л.В. [7], Шевчуком В.О. [8], що були присвячені комплексному дослідженню теоретико-методологічних та практичних аспектів економічного (господарського) контролю, а також його форм здійснення свідчить про наявність відмінностей у поглядах на розкриття сутності контролю, що не дозволяє сформулювати узагальнене науково-світоглядне бачення сутності та складу об'єкта контролю. Це зумовлює застосування фрагментарного підходу до побудови класифікації об'єктів економічного (господарського) контролю.

Існуюча концепція щодо співвідношення предмета та об'єкта господарського контролю призвела до того, що у переважній більшості робіт класифікації підлягає предмет контролю, в результаті чого формуються групи об'єктів контролю. При цьому не береться до уваги той факт, що об'єкт є об'єктивно існуючою реальністю, а предмет — властивістю об'єкта, яка може бути притаманна об'єкту дослідження. Погляд щодо співвідношення об'єкта та предмета контролю, що превалює у наукових колах, призвів до класифікації об'єктів за ознаками:

— за стадіями відтворювального процесу; у контексті матеріального, соціального та організаційного аспектів [1];

— за сферами діяльності (у сфері промисловості, у сфері торговельної діяльності) [5];

— в залежності від структури галузей економічної діяльності; залежно від рівня економічної діяльності; в середині підприємства [6].

Слід також зазначити, що в окремих роботах наводиться перелік об'єктів державного контролю без їх включення до тих або інших класифікаційних груп, наприклад:

— операції з використанням природних ресурсів і захист навколишнього природного середовища; ключові галузі економіки; валютні операції; стан внутрішнього ринку, включаючи захист інтересів вітчизняних виробників на внутрішньому та зовнішньому ринках; операції з іноземними інвестиціями у важливих галузях економіки; грошова система і емісійний дохід; операції в галузі соціального захисту [1];

— органи виконавчої влади всіх рівнів, інші бюджетні установи, державні фонди, підприємства, установи та організації [2];

— виконання програм економічного і соціального розвитку країни, регіону; задоволення життєво важливих потреб людей; динаміка ціноутворення; кон'юнктура ринку; використання ресурсів країни, регіону й інші великомасштабні національні програми народногосподарського значення [3].

На рівні чинного законодавства, зокрема норм Господарського кодексу України, до об'єктів контролю зі сторони держави відносяться: збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин; фінансові, кредитні відносини, валютне регулювання та податкові відносини; ціни і ціноутворення; монополізм і конкуренція; земельні відно-

сини; водні відносини і відносини у сфері лісового господарства; виробництво і праця; споживання; зовнішньоекономічна діяльність.

Огляд функціонування органів державного контролю різних країн засвідчив, що різний державний устрій та підходи до організації державного управління впливають на те, що органи державного фінансового контролю різних країн світу контролюють й різні об'єкти (табл. 1).

Узагальнюючи зміст інформації, наведеної у табл. 1, слід зазначити, що державний контроль спрямований на державний сектор економіки, збереження державного майна та ефективне використання державних фінансів усіма секторами економіки.

З позицій розкриття теоретико-методологічних аспектів контролю його об'єкт слід розглядати як функціонування господарської системи на мікро- та макрорівнях. Даний об'єкт контролю має різні підходи до його класифікації та виділення класифікаційних ознак. Зокрема виділяються такі ознаки, як: ключові сфери, що можуть бути виокремлені в структурі перехідного суспільства [8]; відносини власності [4; 8].

Однак, класифікації, викладені у роботах [4; 8], мають загальноекономічний характер та не сприяють комплексному розгляду особливостей контролю усіх елементів господарської системи як складного об'єкта. Зокрема, є досить суперечливим виділення у складі об'єктів контролю за ієрархією взаємопов'язаних господарських систем мікроекономічного рівня індивідуальних господарських систем (домашніх господарств) [8, с. 137], адже поняття "домашнє господарство" здебільшого синонімічне поняттю "сім'я", хоча і ширше за обсягом, бо ведеться не лише в сім'ї, а й одиницями чоловіками і жінками. На даний час такий контроль не має правового підґрунтя, організаційного та методологічного забезпечення та за сутністю вступає у протиріччя з правами людини, адже гарантуватиме тотальний контроль. Також дискусійним є виділення таких господарських систем глобального рівня, як регіональні (транснаціональні, міждержавні) господарські системи та світогосподарську систему [8, с. 137], адже це, дійсно, макроекономічний контроль, компаративність якого забезпечується порівнянням планових показників розвитку регіональних та світогосподарської систем та показників регіональної та світогосподарської статистики. В таких умовах достовірність результатів глобального контролю є невисокою, адже показники системи національних рахунків перевіряються переважно непрямими методами. В цілому, класифікацію господарських систем, викладену проф. Шевчуком В.О в монографії [8], слід вважати класифікацією, яка встановлює орієнтири розвитку контролю як складової державного та глобального управління економічними системами.

Узагальнюючи результати досліджень, проведених як вітчизняними, так і російськими науковцями, слід зазначити, що з позицій розкриття теоретико-методологічних аспектів контролю його об'єкт слід розглядати як функціонування господарської системи на макро та мікрорівнях. До елементів макроекономічної національної господарської системи слід відносити: учасників відносин у сфері господарювання; діяльність суб'єктів господарювання та господарче забезпечен-

ня власної діяльності інших учасників відносин у сфері господарювання; відносини, що виникають між учасниками; матеріально-технічну базу функціонування господарської системи; результати функціонування господарської системи. Відповідно, до складу учасників відносин у сфері господарювання як елемента господарської системи входитимуть: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. У межах даного дослідження інтерес складають діяльність двох груп учасників відносин у сфері господарювання, а саме:

1) безпосередньо суб'єктів господарювання: господарські організації — юридичні особи (прибуткові та безприбуткові організації), а також об'єднання господарських організацій; фізичні особи, зареєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності; відокремлені структурні підрозділи господарських організацій;

2) інших учасників, що не є суб'єктами господарювання, проте здійснюють господарче забезпечення власної діяльності, а також ті учасники, котрі здійснюють стосовно суб'єктів господарювання управлінські, контрольні та деякі інші функції у межах встановленої господарської компетенції.

Розглядаючи національну господарську систему як інтегрований об'єкт державного господарського контролю, останню слід розглядати за суб'єктною ознакою як сукупність господарських систем мікроекономічного рівня, створених суб'єктами господарювання та систем господарчого забезпечення, що створюються та підтримуються негосподарюючими суб'єктами (органами державної влади) у функціонуючому стані. Включення до національної господарської системи як об'єкта державного контролю систем господарчого забезпечення дозволяє здійснювати суцільний контроль державної власності (майна) та державних фінансових ресурсів, які використовуються зазначеними групами учасників відносин у сфері господарювання. Зазначені елементи національної господарської системи є взаємопов'язаними у сфері:

— державної влади з питань управління господарськими системами, що засновані лише на державній формі власності або функціонують з часткою державної власності у структурі належного майна, яка надає повноваження щодо державного управління;

— місцевого самоврядування та громадянського суспільства з питань дотримання господарської компетенції, яка реалізується під час функціонування: господарських систем, які використовують засоби виробництва, що належать державі та державні ресурси; господарських систем, що засновані на комунальній та приватній формах власності.

За рівнем функціонування господарські системи слід поділяти на господарські системи макрорівня та мікрорівня. Оскільки з позицій здійснення державного господарського контролю макроекономічна (національна) господарська система не підлягає розподілу на види,

Таблиця 1. Об'єкти державного контролю органів державного контролю окремих країн світу

Назва державного органу контролю країни	Об'єкти контролю
Національне контрольно-ревізійне управління Республіки Ісландія	<ul style="list-style-type: none"> звітність уряду, звіти державних органів і підприємств, результатів їх діяльності та фінансовий стан, а також відповідність їх витрат бюджетним призначенням та інших законним приписам; дотримання державою законів і міжнародних угод про охорону навколишнього середовища
Державне контрольно-ревізійне управління Китайської Народної Республіки	<ul style="list-style-type: none"> доходи і витрати бюджету; фінансові операції центрального банку; майно, збитки та доходи інших державних грошово-кредитних установ, фондів соціального страхування і фондів захисту навколишнього середовища; витрачання коштів (кредитів, допомоги) міжнародних організацій та міждержавних кредитів
Державне контрольно-ревізійне управління Фінляндської Республіки	<ul style="list-style-type: none"> фінансова звітність, методи управління фінансовою діяльністю, система внутрішнього контролю, ведення бухгалтерського обліку, надійність та адекватність облікових оцінок та процедур; види господарської діяльності, від яких прямо або опосередковано залежить обсяг надходжень і рівень витрачання коштів державного бюджету
Комітет державного контролю Республіки Бєларусь	<ul style="list-style-type: none"> виконання республіканського бюджету; використання державної власності; виконання державних програм; виконання законів, актів президентської, законодавчої та виконавчої влади, інших державних органів, що регулюють відносини державної власності, у т.ч. банками, страховими та небанківськими організаціями, учасниками ринку цінних паперів, суб'єктами господарювання законодавства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; господарські, фінансові та податкові відносини; виконання місцевих бюджетів (бюджетів областей, міст та районів); використання позабюджетних фондів та позабюджетних коштів; створення і стан справ на споживчому ринку
Державне контрольно-ревізійне управління Угорської Республіки	<ul style="list-style-type: none"> державні фінанси, у тому числі казначейські та позабюджетні кошти; фінансове управління організації, що надають державні послуги та виконують завдання, що виходять за межі державних фінансів; організації, що повністю або частково знаходяться у державній власності; використання коштів організаціями, що підзвітні Парламенту та політичним партіям; фінансове управління місцевих бюджетів; державні фінанси і майно, що використовуються центральним та місцевими урядами; організації і установи, що керують бюджетними ресурсами, субсидії і майно, що надаються державою на безоплатній основі та у цілковитому порядку місцевим бюджетам, органам місцевого самоврядування, державним фондам, державним корпораціям, державним органам, некомерційним підприємствам, неурядовим організаціям, фондам тощо; довічне управління власністю, що належить різним підрозділам державних фінансів; діяльність суб'єктів господарювання, що частково або повністю належать державі; порядок продажу та застави державного майна, закупок, здійснених за бюджетні кошти, а також будь-яких контрактів, що мають відношення до державної власності
Вища контрольна палата Республіки Польща	<ul style="list-style-type: none"> діяльність урядових органів, Національного банку Польщі, державних правничих та інших організацій за критеріями законності, економічності, цілеспрямованості та надійності; місцеві органи влади за критеріями законності, ощадливості, надійності; комерційні підприємства, які використовують державне майно та фінансові ресурси або активи місцевих органів влади або виконують свої фінансові зобов'язання перед державою
Палата Контролю Республіки Грузія	<ul style="list-style-type: none"> державний бюджет, бюджети автономних республік та інших територіальних одиниць Грузії; використання державних кредитів, кредитів інших країн, надання державних кредитів; використання державної власності; рух коштів Державного бюджету в банки та інші кредитні установи Грузії
Контрольна палата Національного зібрання Республіки Армєнія	<ul style="list-style-type: none"> доходи Державного бюджету, приватизація і управління державною власністю; державний борг та зарубіжні кредити; використання коштів Державного бюджету відомствами, суб'єктами господарювання, а також бюджетними установами та організаціями, що функціонують у різних видах економіки Грузії; виконання Державного бюджету, зокрема його доходної та витратної частини, ресурсів державного бюджету, очікуваних відхилень від державного бюджету та реальних показників виконання бюджету; використання державних коштів наданих державним та приватним підприємствам, організаціям, установам у межах виконання державних програм та підрядів; використання державних коштів органами місцевого самоврядування та державними органами; використання кредитів, одержаних від інших країн і міжнародних організацій; рух бюджетних коштів в Центральному банку та в інших банках

класифікації підлягатимуть мікроекономічні системи.

За організаційно-правовою формою функціонування господарські системи мікрорівня поділятимуться на:

- господарські системи об'єднань господарських організацій;
- господарські системи господарських організацій;
- господарські системи відокремлених структурних підрозділів господарських організацій;
- господарські системи суб'єктів господарювання фізичних осіб.

За територіально-адміністративним розташуванням господарські системи поділятимуться на:

- господарські системи сіл;
- господарські системи селищ;
- господарські системи районів міст;
- господарські системи міст;
- господарські системи районів областей;
- господарські системи областей.

Класифікація за ознакою територіально-адміністративного розташування є важливою для побудови системи державного господарського контролю та усунення дублювань в їх діяльності. Встановлення чисельності господарських систем мікрорівня, що входять до складу зазначених систем, є важливим для визначення оптимального кадрового забезпечення органів державного контролю та планування контрольних заходів. За територіально-адміністративним поділом є актуальною й класифікація систем господарчого забезпечення негосподарюючих суб'єктів. Така актуальність зумовлена широким запровадженням державного внутрішнього фінансового контролю.

За технологічними особливостями та змістом функціонування господарські системи слід поділяти з урахуванням встановлених видів економічної діяльності. Така класифікація обґрунтована існуванням суттєвих відмінностей у складі господарських систем та відповідно у методиках проведення контрольних заходів. Разом з тим, класифікація господарських систем за технологічними особливостями та змістом функціонування є найбільш складною з позицій контролю їх функціонування, адже суб'єкти господарювання майже не дотримуються галузевого спрямування та одночасно здійснюють види економічної діяльності, які відносяться до різних секцій та підсекцій КВЕД 009-96.

Класифікація господарських систем мікрорівня за формою власності на засоби виробництва дозволяє виокремити:

- господарські системи, що функціонують на основі державної власності;
- господарські системи, що функціонують на основі комунальної власності;
- господарські системи, що функціонують на основі приватної власності.

З позиції розгляду господарських систем як об'єктів державного господарського контролю доцільним є їх класифікація за рівнем впливу на функціонування таких систем. За даною ознакою слід виділяти господарські системи абсолютного та обмеженого впливу. До систем абсолютного впливу відноситимуться господарські системи, які функціонують:

- лише на основі державної власності;

— за умов, коли державна частка у статутному капіталі перевищує п'ятдесят відсотків;

— за умов, коли державна частка у статутному капіталі становить величину, яка забезпечує державі або уповноваженим органам право вирішального впливу на господарську діяльність.

До господарських систем обмеженого впливу відноситимуться господарські системи, які функціонують за умов, коли державна частка у статутному капіталі становить величину, яка не забезпечує державі або уповноваженим органам право вирішального впливу на господарську діяльність. Окремим видом господарських систем обмеженого впливу є господарські системи, які використовують на правах оперативної оренди державні необоротні активи та/або державні фінансові ресурси, одержані у межах виконання державних програм.

Господарські системи як об'єкт державного господарського контролю також підлягають класифікації в розрізі елементів господарської системи за ознаками, виділеними під час класифікації об'єкта внутрішнього контролю.

Запропонована класифікація господарської системи як складного об'єкта державного економічного (господарського) контролю є важливою з позицій запобігання втрати контролю, а її застосування сприятиме у проведенні аналізу ефективності організації та функціонування діючої системи державного контролю та подальшому усуненню фактів одночасного або безпідставного повторного проведення тотожних контрольних заходів різними органами державного контролю у сфері господарювання.

Література:

1. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Н.Г. Виговська. — Житомир: ЖДТУ, 2008. — 532 с.
 2. Гуцаленко Л.В. Державний фінансовий контроль: навч. посіб. [для студ. вищ. закл.] / Л.В. Гуцаленко, В.А. Дерій, М.М. Коцупатрий. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 424 с.
 3. Дікань Л.В. Контроль і ревізія: [навч. посіб.] / Л.В. Дікань. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2007. — 327 с.
 4. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: монографія / І.К. Дрозд. — К.: Імекс-ЛТД, 2004. — 312 с.
 5. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: [монографія] / Є.В. Калюга. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2002. — 360 с.
 6. Контроль і ревізія / [підруч. для студентів навч. закл. спец. "Облік і аудит"] / Бутинець Ф.Ф., Бондар В.П., Виговська Н.Г., Петренко Н.І. — Житомир: ПП Рута, 2006. — 560 с.
 7. Нападовська Л.В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці [монографія] / Л.В. Нападовська. — Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. — 224 с.
 8. Шевчук В.О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії організації, методології): [монографія] / Шевчук В.О. — К.: Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. — 371 с.
- Стаття надійшла до редакції 01.08.2011 р.*